

Bíró Yvette filmkultúrája. A filmkultúra története 1965–1973

Szerző: Dömötör Endre, művelődésszervező szak
Konzulens: Dr. Veress József, kandidátus

(Társadalomtudományi szekcióban III. helyezés)

1. Bevezetés

Előjáróban fontos leszögezni, hogy a magyar film – miképpen más nemzetek filmjének, filmgyártásának – története nem ismerhető meg pusztán az elkészült művekből. Elkerülhetetlen, hogy a témával foglalkozó ne szembesüljön az adott kor történelmével, társadalmával, a művek keletkezési körülményeivel és azok utóéletével. Nem kell hangsúlyozni, hogy minden film azért jön létre, hogy a közönség megnézze azokat – és ez akkor is igaz, ha kivételes esetben az alkotó egyáltalán nem gondol a majdani nézőjére a készítés során. Továbbá azt se kell hangsúlyozni, hogy a nézőnek sokszor van szüksége segítségre a film értelmezésében, megítélésében, – szakszerűbben megfogalmazva: befogadásában. A baráti vélemények, eszmecsere mellett a filmkritika a legfontosabb ilyen fogódzó. Természetesen a filmes folyóiratok mellett másutt is fellelhető filmkritika (ma már gyakorlatilag a média minden területén), azonban a mozgókép világával legmélyebben ezek a lapok foglalkoznak.

A magyar filmes lapok, folyóiratok, periodikák teljes története eddig megíratlanul pereg, igaz a némafilmkorszak kiadványaiból készült egy átfogó és igényes munka – **Nemeskürty István: A mozgóképtől a filmművészetig** – az azt követő időszak összefoglalása azonban még nem született meg. A dolgozat témájául választott **Filmkultúra** című folyóirat képviseli a folytonosságot ebben a történetben. Ezzel a címmel ugyanis már létezett egy kiválónak tartott szaklap a háború előtti korszakban, azt **Lajta Andor** szerkesztette és 1928–1938 között tizenegy évfolyamot ért meg. Nem tekinthető közvetlen folytatásnak az 1960-ban szűk szakmai fórumként indult, a **Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum** kiadásában, rendkívül alacsony példányszámban megjelenő és 1964 júliusáig 25 számot megért lap, viszont szellemileg és a címválasztás azonosságával jelképesen is rokonságot vállalt vele. 1965 januárjában kezdődött a Filmkultúra harmadik és legfényesebb korszaka, mely alatt **Bíró Yvette** volt a főszerkesztő. Az ő leváltásával, 1974-től sokszor megújult, átváltozott lap 1995-ig létezett nyomtatott ki-

adásban, azóta a világhálón keresztül www.filmkultura.hu címen, internetes site-ként él tovább a harmadik évezred kihívásainak megfelelően. Ezek ismeretében nagyjából helytálló, hogy a Filmkultúra végigkísérte a magyar film történetét. Az pedig szintén állítható, hogy a Bíró-korszak a magyar film legragyogóbb éveire esett. Jelentősége azonban messze nem ebben keresendő. Amiért külön érdemes foglalkozni a Bíró Yvette szerkesztette „legendás” Filmkultúrával, arra több magyarázat van. Ez volt az a lap, mely nemzetközi megítélésben is jelentős magyar kiadványnak mondható: a korszakban magától értetődő volt, hogy a fontos európai filmlapok közlésre átvettek, fordítottak belőle cikkeket. Ez volt az a lap, mely nyilvánvaló pártonkívüliségevel¹ a hatvanas évek magyar sajtótörténetében talán a legnagyobb szabadságot engedhette meg magának. Egyedülálló sikertörténetet hajtott végre, hiszen 500 stencilezett példányból rövid idő alatt 10 000 példányban, pillanatok alatt elkapkodott – filmes témákkal foglalkozó, de azok keretein túlmutató, társadalmilag is jelentős folyóirat lett.

1. 1. A magyar filmes lapok történetéről

A magyarországi, illetve a magyar nyelvű, határon túli filmes folyóiratok, kiadványok történetének első fejezete – a némafilmkorszak lapkiadása – könnyen megismerhető. Elég Nemeskürty remek összefoglalását felnyitni és nagy valószínűséggel választ találunk minden, e területre vonatkozó kérdésünkre. Meglepően széles volt a korabeli választék, és bár gyorsan jöttek létre és szűntek meg kiadványok, mégis állandó volt a filmszerető közönség olvasmányellátása. A második világháború után aztán lassan indult csak be a filmes lapkiadás, de az ötvenes évek második felére, amikor a szocializmus már megerősítette hadállásait, és a filmet is felhasználta a propagandacélokra, akkor a lapok is elindultak.

Az ötvenes-hatvanas években a Filmkultúrán kívül a csak részben idevonatkoztatható **Film, Színház, Muzsika** és az 1958-ban indult olvasmányosabb **Filmvilág** mellett néhány, rövidebb időt megélt kiadvány (**Jó szórakozást!, A MOKÉP képes film híradója**) tájékoztatta a moziba járó közönséget. Napjainkban, illetve a nyomtatott Filmkultúra utolsó napjaiban pedig – amikor a **Filmvilág** a legigényesebb, de még nagyobb közönségnek szánt lap – számos népszerű, de inkább szórakoztató filmnap (**Cinema, Vox, Total Film**) mellett a **Metropolis** és a **Filmspirál** képviseli a nívós filmelméleti kiadványokat. Néhány hosszabb-rövidebb időt megélt folyóirat érdemel még említést: ilyen a fotóval is foglalkozó **Szellemkép**, a tényszerűségegre törekvő **Filmhírek**, a Filmhírek utódjának tekinthető **Biciklitolvaj** (mely szintén

¹ Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991. 12. p.

hamarosan megszűnt), a Kolozsváron szerkesztett **Filmtett** és az amatőr filmes mozgalmat éltető, hosszabb szünet után 1999-ben újraindult **Pergő Képek**.

1. 2. A Filmkultúra pályája

Ha egy, teljes magyar filmtörténetet átfogó lapot keresünk, akkor nem lesz eredménye a kutatásnak, hiszen ilyen sajtótermék nem létezik. Azonban nem kell sokáig kutatni, hogy Filmkultúra címmel megtaláljuk azt a kiadványt, mely a legtöbb korszakban fejtett ki aktív tevékenységet. A Lajta-féle Filmkultúra 1. száma 1928. április 1-jén jelent meg, majd 1938. november 1-jén a XI. évfolyam 11. számával szűnt meg. Mindvégig minőségi, ugyanakkor széles körű érdeklődés kielégítésre szolgáló lapként működött.

Az 1960 januárjában elindult stencilezett Filmkultúra a nagy előd iránti tiszteletből jelent meg ugyanazzal a névvel. Az első szám megjelenésekor Bíró Yvette és Molnár István neve állt a szerkesztő szó mögött, majd a második számtól egészült ki a szerkesztőbizottság Homoródy Józseffel. A huszonöt lapszámot megért kiadvány (mely ebben a formában 1964 júliusában jelent meg utoljára) csak a nagyon szűk szakmát érte el. Bíró szándékát valóra váltva – egy rövidebb átszervezés után – 1965 nyarán egy országosan terjesztett, szélesebb filmértő réteget megcélzó folyóirat indult be.

1. 3. A hatvanas évek politikai-kulturális állapota, a korabeli sajtóviszonyok

A korszak (a hatvanas évek eleje-közepe) politikai sajátosságainak legjellemzőbbje az volt, hogy amint sikerült megszilárdítani a szovjet felügyelettel működő hazai szocializmust, megtörténtek az első enyhülést jelző lépések, de a biztos kezű vezetés jelképeként – és mintegy ellenpontként – állandóak maradtak a kiszámíthatatlan lépések, érthetetlennek tetsző elhallgattatások. Mindenesetre ekkoriban a politikán belül a gazdaság és a kultúrpolitika is a reform előszelével kecsegtetett. 1963. március 21-én Kádár János bejelentette az általános amnesztiát, mely azonban nem terjedt ki minden „ellenforradalmi” tevékenységet folytató személyre, de így is több száz politikai elítélt ekkor került szabadlábra². 1966 végén aztán bejelentésre került az 1968-ra tervezett reform, mely az év január 1-jétől életbe is lépett. Megkezdődött az új gazdasági mechanizmus bevezetése és a fogyasztói árrendszer átalakítá-

² Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. I. rész. (Szerk.: Révész Sándor) Budapest, 2000. 447. p.

sa³. A felszabadultabb társadalmi légkörben ekkoriban megjelenik a bizakodás és a remény egy szabadabb jövő eljövételében.

A hatvanas évek sajtóját egyszerűen lehet jellemezni: a pártirányítás alapvetően meghatározta a hangját, tematikáját. Ahogy **Murányi Gábor** *A magyar sajtó története* című könyvben írja: az alapképlet az volt, hogy „*a párt a 'demokratikus centralizmus' alapján tévedhetetlenül irányítja az országot (...), s a párt tehát az általa kialakított és gyakorolt hatalom csúcsáról vezérli – a többi között – a sajtót is*”⁴. Aztán 1964-ben, miképp más formában (pl. az amnesztia) már tapasztalható volt, a sajtóban és a kultúra egyéb területein is egyfajta nyitás kezdődött. Erre utaló jel volt, hogy **Pálfy József** főszerkesztésében 1964. január 31-én megindult a **Magyarország** című politikai és társadalmi hetilap⁵, mely témáival, hangütésével már önmagában is a korszak jelentős orgánuma volt, ám az tovább növelte szerepét, hogy elsőként ez a nagyközönségnek szánt lap közölt fordításokat, külföldi újságokból, folyóiratokból átvett cikkeket (itt jegyzendő meg, hogy az 1960–64 között élt Filmkultúra már korábban is jelentetett meg idegen nyelvű filmes kiadványokból fordított cikkeket). Az irányítás ügyelt arra, hogy egy-egy lapnak nagyobb mozgástere legyen, egyfajta 'felügyelt, kézben tartott' ellenzékként tevékenykedhessen (ilyen helyzetben volt a **Valóság**, időnként az **Élet és Irodalom** és ebbe a sorba tartozott később a **Mozgó Világ** is).

A Filmkultúrával alapvetően más volt a helyzet, de a szabadabb hangneme miatt szintén ebbe a sorba tartozott. Bíró fokozatosan térképezte fel, meddig lehet elmenni a szabadság keresésében (és egy percig sem volt megalkuvó; amikor rátalált a határra, rögtön távoznia is kellett). Azonban az elképzelhetetlen volt, hogy ne legyen egyetlen pártfelügyelő sem a szerkesztőségben. Ám a Filmkultúránál ezen a posztot betöltő **Újhelyi Szilárd** – a lap szemszögéből – becsülettel látta el feladatát, számtalanszor hátrította el a párt megsemmisítőnek szánt támadásait. Feddhetetlenségét Bíró később többször is megerősítette: „...*Újhelyi Szilárd oltalmazó védnöksége nélkül talán még idáig sem jutottunk volna, mint ahogy, valljuk meg, később is nem-egyszer csak az ő légelhárító manőverei mentettek át a forró helyzeteken*”⁶, másutt pedig: „...*efféle publikációk persze nem születtek könnyedén: Újhelyi Szilárd segítségével...*”⁷

³ Beszélő évek 1957–1968. 559. p.

⁴ Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története* Budapest, é. n. 218. p.

⁵ Beszélő évek 1957–1968. 361. p.

⁶ Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: *Filmkultúra 65/73 válogatás.* (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991. 10. p.

⁷ Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra... Budapesti beszélgetés Bíró Yvette-tel In: *Filmvilág 1990/1.* 6. p.

A 3T önkényes elve (Tiltás, Tűrés, Támogatás) a lapok esetében egyre inkább a széles sávú túrt kategóriát jelentette, a Filmkultúra pedig egyre szemtelenebbül kísérletezett azon, vajon ki fér még bele a megtűrték sorába. Arra azonban a legfelsőbb vezetés gondosan ügyelt, hogy a politikai ellenzék csírájának tekinthető szellemi csoportosulások hosszú távon ne tömörülhessenek.

Pontosan ez zajlott le a Filmkultúra köré gyűlt emberekkel is, és ezt a párt következetesen meg is torolta. Bíró eltávolításával – akárcsak a hetvenes évek sajtójában mindenütt – itt is egyszemélyes főszerkesztői felelősség került bevezetésre, melyet már gondosan felügyeltek 'fent'-ről (bár szakmailag továbbra sem lehet túlzott kritikával illetni a következő szerkesztőségeket, a lap – a folyamatos átalakulás során – mindig a filmművészet igazi értékeinek továbbadására, megőrzésére törekedett, és a hiánypótlás mellett mindig a magyar film helyezkedett el fókuszában).

1. 4. Magyar film a hatvanas években

Csúcskorszakról akkor érdemes beszélni a filmművészetben, ha valami gyökeres változást követően nem elszórtan, hanem tömegével jelennek meg jelentős művek. A magyar filmgyártásban ez a korszak a hatvanas évek közepéig nem érkezett el. A magyar film az ezt megelőző időszakban hosszú ideig a sematizmus időszakát élte (1957 és 1962 között volt az igazi mélypont), „főfoglalkozás”-ban a szocialista rendszer kiszolgáló gépezete volt, és csak „mellékes”-ként vállalt néhány egyáltalán jobban sikerült, másfelől szabadabb alkotást.

Az államilag szervezett filmgyártás nem tudott kilépni szűkös keretei határából. Apró jelek azért voltak a fellendülésre: ilyen a **Balázs Béla Stúdió** létrejötte 1959-ben, az ígéretes rövidfilmekkel induló tehetséges filmfőiskolások (**Sára Sándor**, **Szabó István**, **Huszárik Zoltán**), valamint az állami **Hunnia Stúdió** két gyártótelepe mellett létrejött a **Budapest Filmstúdió**, melyet Nemeskürty István vezetett, és az ő – ekkor már megalapozott – tekintélye révén, némileg szabadabb felfogásban működhetett.

A magyar újhullám két elődarabjának (**Jancsó Miklós**: *Oldás és Kötés*, **Gaál István**: *Sodrásban*) elkészülte egy időbe esik az 1963-as politikai enyhülés időszakával, így azzal a légkörrel is, mely a közéletben is a nagyobb szabadság ígéretét hordozta. Ekkoriban a filmesek minden addiginál nagyobb ugrással, egyre jelentősebb alkotásokat hoztak létre. Abban az évben, amikor megjelenik a Bíró szerkesztette Filmkultúra, már Szabó István is bemutatkozott egy ígéretes elsőfilmmel (*Álmodozások kora*, 1964), a mozik vetítik Jancsó és Gaál második alkotását (*Így jöttem* 1965, valamint *Zöldár* 1965) és túl van a bemutatón néhány friss hangú alkotás, így a **Kardos Ferenc–Rózsa János** által rendezett *Gyerekbetegségek* és **Kovács András**

Nehéz emberekje is. Ami pedig még inkább fontos, elkészült a korszak két igazán emblemikus remekműve, az 1966-os bemutató előtt álló *Szegénylegények* és a sorsára egyelőre dobozban várakozó **Kósa Ferenc**-film, a *Tíz-ezer nap* (mely egyúttal a Balázs Béla Stúdió első nagyjátékfilmje).

Mint a Leninnek tulajdonított mondás – „*számunkra minden művészetek közül legfontosabb: a film*” – is mutatja, a szocializmusban a filmművészet volt a kiemelten támogatott művészeti ág, művészi tevékenység, dacára annak, hogy ez került a legtöbb pénzbe, anyagi és természeti teherbe. A hatvanas évek közepén és második felében az említett filmek, és a korszak további csúcscsalkotásai: *Húsz óra* (**Fábri Zoltán**, 1965), *Apa* (Szabó István, 1966), *Hideg napok* (Kovács András, 1966), *Csillagosok, katonák*, illetve *Fényes szelek* (Jancsó Miklós, 1967 és 1968), *Nyár a hegyen* (**Bacsó Péter**, 1967), *Bohóc a falon* (**Sándor Pál**, 1968) *Feldobott kő* (**Sára Sándor**, 1968) által elért nemzetközi sikerek persze a politika számára is hasznosnak bizonyultak. A kialakított viszonyt is ez a tény határozta meg: az évtized végére filmgyártásunk a politika általi legitimitást élvezhette (persze a néhány megsértethetetlen tabut kivéve: '56 ellenforradalmi beállítása, a szocializmus érvényessége és a szovjet hadsereg magyarországi állomásozása). Megengedett volt a filmművészet számára, hogy tegye, amit akar, ha nem lépi át az említett határokat, és ha ezzel még *'hazánk hírnevét is öregbíti'*, ráadásul példázza, hogy *'nálunk bizony még ezt is lehet, lám-lám nincs diktatúra, érvénye van a szabad szónak'*. A jelentős és rangos fesztiválsikerek a korszak egyik legizgalmasabb filmgyártásává tették a magyart. Ami a külföld számára a szocializmusba való betekintést jelentette, valamint komoly hírértékkel bírt (no és persze – például Jancsó esetében – teljesen újszerű filmnyelvi megoldásokat mutatott be), az az ország lakosságának a betevő szellemi táplálékot, az ország irányításnak pedig a kapóra jött hátszelet jelképezte. Ilyen alap helyzetben a filmes lap, a Filmkultúra is, mint ezen filmek 'tettestárs'-a kevesebb felügyeletet szenvedett el, nagyobb szabadságot kiharcoló fórum lehetett.

2. A filmkultúra megalapítása

2. 1. Eredeti szándék

Egy belső igény nyomán megújult a Filmkultúra. 1964 júliusában jelent meg az utolsó száma a Bíró–Molnár–Homoródy-féle Filmkultúrának, és a megenyhült, „kis magyar konszolidációként” is emlegetett időszakban Bíró ráértett, hogy a belső szakmai közlöny-féleséget fel lehet (és fel is kell) váltani egy szélesebb réteget megcélzó folyóirattal. A következő majdnem egy év ennek a tervnek a megvalósításával (engedélyeztetés, átszervezés) telt el.

1965 közepén a szakmának szóló igényes folyóirat jelenik meg az utcákon (a párt ezen a címen engedélyezte a működést), Bíró Yvette főszerkesztésében, továbbra is a MFIF kiadványaként (de hivatalosan azért új folyóiratként, hiszen a címlapon az első évfolyam, első szám szerepel). Így vall az indulásról Bíró: lehetővé vált, hogy „józanabb tájékoztatás, tárgyilagosabb hangok is érvényesüljenek a kultúra területén, s így lapot alapítani egyszerre csak váratlan lehetőség volt számunkra, alkalom, fórum, mely addig elképzelhetetlen szellemi összefogást kínált”.⁸

Ismeretes, hogy a film nagykorúvá a század közepének jelentős filmirányzatai, mozgalmai által érett. Az olasz neorealizmus, a francia újhullám, az angol free cinema, mind-mind egy új minőséget, egy magasabb szintű művészi kifejezőmódot hozott létre, mely a világ számos táján egy megújulási és fejlődési folyamatot indított be. A társadalmi problémák ábrázolása, a szubjektum nyíltan vállalt megnyilatkozása, az 'itt és most válaszadás' a film sajátosan új, önkifejező terepe és területe lett (nem beszélve a filmnyelv megújulásáról, mely nem tartozik a témához). Olaszországban a **Cinema Nuovo** folyóirat, Franciaországban a minden filmes folyóiratok közül leginkább legendásnak tartott **Cahiers du Cinéma**, Angliában a **Sight and Sound** tudósított az új törekvésekről, sőt beágyazta és serkentette azokat. A Filmkultúra ezek mintáját követte.

A nemzetközi filmélet mellett a biztató hazai eredményekről kívánt beszámolni, ha már bemutatni nem tudta azokat a filmeket, melyeket nyilvánvaló politikai okokból nem lehetett játszani a hazai mozikban. „Az volt a szándékunk, hogy összehozzuk mindazt, ami a világ filmművészetében történik azzal, ami itthon készül”⁹ – nyilatkozta Bíró egy 1989-es beszélgetésben az indulásról. Mintául a francia újhullám előőrseként, szócsöveként elhíresült legendás Cahiers du Cinémát választotta a rövid időn belül a korabeli magyar film, a magyar újhullám támogatójává, pártfogójává nemesült lap. „Arra törekedtünk, hogy az alkotók körül olyan szellemi légkör és kritikus gárda alakuljon ki, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy lényeges dolgokról beszéljenek...”¹⁰

A Filmkultúra az indulással mindjárt felrázni akart: „Tessék felébredni! Nyissunk új lapot!”¹¹ – szólta a beköszönő cikk címe, az *Álmodozások* korának zárómondatát idézve, ugyanakkor Bíró rögtön eszmecserét, beszélgetést kezdeményezett a lap hasábjain keresztül, és ez a hangnem mindvégig jellemezte is szerkesztői periódusát. A másik, nem titkolt cél az volt, hogy a

⁸ Bíró Yvette: Óh, azok a szép napok! 10. p.

⁹ Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra. 5. p.

¹⁰ Uo. 5. p.

¹¹ Filmkultúra 65/1. 5. p.

„gyermekfelügyelet alá helyezett magyar nézőt”¹² megismertessék az itthon eltitkolt, elhallgatott, be nem mutatott alkotókkal és művekkel. „Első, elemi vágyunk a lappal az volt, hogy kaput nyissunk, kaput a tiltott gyümölcsök behozatalára. Ismertessük meg végre azt, ami másutt történik, ami tilos, véltük. Lássuk a kirekesztett értékeket”.¹³

2. 2. A lap készítői

A Filmkultúra a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum védőszárnyai alatt, mondhatni az intézet kiadványaként látott napvilágot.

A szerkesztőségnek – persze csak átvitt értelemben – nagyon sok tagja volt. Nem is hivatalos szerkesztőségként, hanem egyfajta szabad szellemi társaságként működött a lapot létrehozó szerkesztő-szerző gárda. A főszerkesztői pozíciót – ha szerénységből titulusként a lapban nem is írta ki – természetesen Bíró Yvette birtokolta (neve mellett a szerkesztő szó szerepelt). Ő alakította ki a lapot létrehozó csapatot, melynek katalizátoraként igazi másként gondolkodó közösséget hozott létre, így aztán nem számított, hogy a hivatalos szerkesztői felállás szerint öten dolgoztak a lapon, valójában a szerkesztőség nagyon sok taggal és állandóan változó felállásban ténykedett, sokszor Bíró lakását használva műhelyként, szerkesztőségi szobaként.

2. 2. 1. Bíró Yvette, szerkesztő

Bíró Yvette Budapesten született 1930. április 3-án, iskoláit is itt végezte. Túl azon, hogy magyar–filozófia szakon szerzett diplomát, és filmesztétaként ténykedett, jelentős dramaturgnak is tekinthető, hiszen Makk Károly, Fábri Zoltán (például a *Húsz óra*), **Mészáros Márta** filmjei mellett hosszú évekig Jancsónak is ő volt a dramaturgia, többek közt az egyik legnagyobb hazai filmes vitát kiváltott alkotásának, a *Fényes Szelek*nek is irodalmi felügyelője volt, tehát belülről ismerte mindazt, amiről aztán külső szemmel is éles megfigyeléseket tett.

1960-tól a Filmkultúra szerkesztője, 1965-től a főszerkesztője. Első könyve, *A film formanyelve* 1964-ben, a Gondolat Kiadónál jelent meg, második munkájával, *A film drámaiságával* (Gondolat, 1967) a filmtudomány kandidátusa lett. (Ezek közös kiadását a Századvég–Osiris gondozta, 1994-ben, *A hetedik művészet* címmel jelent meg.)

A Filmkultúrát 1973 végéig szerkeszthette, aztán 1976-ban eltanácsolták az országból. Ezek után a világ számos egyetemén tanított (Párizs, Jeruzsálem, Nyugat-Berlin), majd kétéves párizsi tartózkodást követően, 1978-tól Amerikában telepedett le, a Stanford és a Berkeley egyetemek után a New

¹² Bikácsy Gergely: Mítoszok és parabolák. In: Beszélő évek. 1957–1968. 531. p.

¹³ Bíró uo. 10. p.

York University filmtanszékének lett állandó tanára. Könyvei rendszeresen jelennek meg azóta is (*Profán mitológia*, 1982 – magyarul: 1990, *A rendetlenség rendje – Film / Kép / Esemény*, 1996, a **Marie-Genevieve Ripeau**-val közös *Egy akt felöltöztetése – Képzletgyakorlatok*, 1996) a legújabb kötete, a *Nem tiltott határátlépések* 2003 elején jelent meg, az Osiris kiadó gondozásában. 1990 óta gyakran hazlátogat, előadásokat tart, tanít (például ő adta **Iványi Marcell** *Szél* című alkotásának alapfeladatát, mely később a legjobb rövidfilm Arany Pálmáját nyerte el Cannes-ban).

Bíró akkori kapcsolatai révén ismerte a magyar underground élet színéjének, íróktól, költőktől kezdve szociológusokon, pszichológusokon át filozófusokig szinte mindenkit, aki a rendszer által kegyvesztettnek, vagy csak nemkívánatosnak számított. Ezekből a kapcsolatokból aztán munkakapcsolat lett és számos ismert tudós, művész később állandó szerzőjévé vált a Filmkultúrájának.

2. 2. 2. A szerkesztőség tagjai

A jelképesen felállított, de munkáját felelősséggel végző szerkesztőség az indulástól kezdve 1967 végéig öt főből állt: Bíró mellett Gaál István és Kovács András filmrendezők, **Hegedűs Zoltán** filmesztéta és Újhelyi Szilárd filmfőigazgató, akkoriban az MFIF igazgatója volt tagja. Újhelyi a párt felé legalizálta a lap működését, a filmrendezők lapcsináló hajlama pedig szintén francia példa, az újhullám majd minden jeles rendezője – **Godard, Truffaut, Rohmer** stb. – szintén kritikusként kezdte.

1968-ban két fővel, **Garai Erzsivel** és **Illés Györggyel** bővült az addigi szerkesztőség, majd 1969-ben és 1970-ben már **Papp Sándor** neve is a szerkesztőbizottság sorában szerepelt. Az 1971/1-es számtól Bíró eltávolításáig, az 1973/5-ös számig a némileg átalakult szerkesztőség így nézett ki: Bíró, Garai, Hegedűs, Illés, Kovács, Papp maradt a régi gárdából, Újhelyi és Gaál távozott, helyükre **B. Nagy László** filmkritikus, **Köllő Miklós** dramaturg-stúdióvezető és két filmes, Makk Károly, illetve Sára Sándor érkezett.

A tárgyalt időszakban a lap olvasószervezője **Sallay Gergely**, képszerkesztője **Sebestyén Lajos**, szerkesztőségi titkára **Kreitli Ilona** volt. 1970-től **Ember Marianne** munkatársi státuszban szerepelt.

2. 3. Az indulás körülményei

Nagyon szerény körülmények között kezdte működését a lap, a minisztériumi engedélyen csak egy 500 példányban kiadható szakmai fórum megjelölés szerepelt, ám az olvasói igény alapján gyorsan átalakult a példányszám. A külalak szinte egyből véglegessé vált, a Kemény György tervezte borítón ugyanazzal a betűtípussal és mérettel szerepelt a lap neve, alatta az év, illetve lapszám. Az első évben három szám jelent meg, mindegyik más-más

alapszínnel, majd ez a színváltogató (piros, lila, ezüst, zöld stb.) hagyomány még pár évig folytatódott. A második évtől kéthavi rendszerességgel hat szám jelent meg évente. A kiadott példányszám fokozatosan emelkedett, a filmes szakemberek nagy várakozással, a filmrajongó olvasók pedig nagy szeretettel vették kezükbe az első példányokat, és egyik tábor sem csalódott azokban. Egy szép reményű kiadvány született.

3. A filmkultúra aranykorszaka

3. 1. A lap jelentősége

A Filmkultúra olyan szerepet töltött be a hazai filmtörténetben, mint a Cahiers du Cinéma a francia újhullám idején. Nemcsak tájékoztatta a modern filmes törekvésekről az olvasókat, hanem a korabeli filmgyártással szoros kapcsolatot kialakítva befolyásolta a magyar újhullám fejlődését. A modern európai iskolák bemutatása mellett azért mégiscsak a magyar film volt a folyóirat középpontjában. A cikkek többsége a magyar filmekről szólt, kritikák, portrék, interjúk, alkotói beszélgetések, készülő filmek bemutatása, filmrendezők egymás közötti beszélgetése, összefoglaló esszék mind a magyar film szolgálatában születtek, még ha nem is mindig engedékeny hangnemben (és persze az is jelzés volt, ha valamiről nem született írás). A *'kérdő film'*, a *'gondolkodó film'* címkéje, fogalma is a Filmkultúra „terméke”, ezekkel a korabeli filmes életre nagyban ható írásokkal is az alkotók mozgásterét próbálta tágítani a lap. Arról már nem is szólva, hogy amint bővült a szerzőkör és az olvasók felismerték az igaz szót, azt hogy itt a filmek témáján túlmutató társadalmi-politikai másként nyilatkozás jelenik meg, onnantól a lap társadalmi jelentősége is megnőtt (nem véletlenül kellett szinte hónapról-hónapra növelni a példányszámot, mely így is gyorsan elfogyott az árusoktól). A témaválasztásokban megnyilvánuló 'néma politizálás' és a kérdésfeltevésekben megjelenő kritika hangja azonban nemcsak az olvasóréteghez jutott el és jelentett neki igen sokat, hanem a hatalom szemében is egyre fájóbb szálla volt.

3. 1. 1. Kölcsönhatásban a filmmel

Először is a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum kiadványa volt a lap. Már ez is egy szoros kapcsolatot feltételez a filmesek világával, pláne, hogy az MFIF akkoriban – a rendszer miatt is – nagyobb befolyással bírt a filméletre. Másodszor a lap szerkesztői között is megtalálunk két filmet (Kovács, Gaál), de a szerzők között pedig még több név bukkan fel, szinte állandó lehetőséget biztosítottak számukra, hogy elmondják a gondjukat-bajukat, véleményüket. A folyamatos interjúzás, lapban lefolytatott esz-

mecsere szintén módot adott a filmeseknek, hogy előhozakodjanak és tálalják az ötleteiket, gondolataikat.

Harmadszor maga a filmkritika is táplálta a filmtalajt, hiszen a rendezők sokat adtak a véleményekre. Negyedszer a lap elméleti munkássága, az elméleti írások is próbálták irányítani a magyar film által meghódítandó területeket. Szinte kínálták a feldolgozandó témákat, kérdéseket vetettek fel, melyekre a filmesektől vártak választ, fogalmakat hoztak létre melyek köré műveket szerettek volna csoportosítani (kérdező film, gondolkodó film), és nem utolsósorban kínálgatták a dokumentumfilmezés és a cinéma direct feltáratlan lehetőségeit. „*Arra törekedtünk, hogy az alkotók körül olyan szellemi légkör és kritikai gárda alakuljon ki, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy lényeges dolgokról beszéljenek, és főként nem gyermekded, didaktikus válaszok formájában, inkább hiteles jelzéseket, minél pontosabb kérdéseket megfogalmazva.*”¹⁴

Persze a film is visszahatót, hiszen adta a témát a lapnak és adta szerzőnek a számos írói, kritikai tehetséggel is megáldott filmrendezőt.

3. 1. 2. Kölcsönhatásban a közélettel

Filmes kereteket túllépő lap akkor vált a Filmkultúrából, amikor a magyar filmek valóságos táptalajt biztosítottak az 'értelmiség-politikai vezetés vitájához', ebbe szállt be a folyóirat is. A bürokratikus kultúrpolitika mindig maga határozta meg, hogy meddig lehet elmenni a bírálatban¹⁵, de a szabad pályára állt értelmiségi szellem ekkor már magától körzött, nem lehetett ellene semmit tenni, csak megbünteti, regulázni. A Filmkultúra a 3T felfuvalkodottságával szemben a maga 3K-jával reagált. A hatalom szemében kényes és kényelmetlen témákban utaztak: „*a kételkedés, kritika és kísérletezés jogáért próbáltunk sikraszállni (...) mikor az önálló gondolkozás és elfogulatlan kérdés értékeit hangsúlyoztuk*”.¹⁶ Ez a vállaltan fellázító és fellázító tevékenység persze a hatalomnak is gyorsan szemet szúrt. A számos küzdelem, csata (utólagos fejmosások az ominózus cikkek miatt) azonban mégsem volt eredménytelen, a lap a közélet (főként a felébredt értelmiség) egyik legizgalmasabb orgánuma lett.

2. 3. A lap felépítése – témák, cikkek

A Filmkultúra indulásától egy jól kidolgozott koncepció szerint működött. A két fő témapillér a következő volt: a kortárs magyar film helyzete, ismertetése, kritikája, támogatása, interjúk, beszélgetések, kritikák, elméleti

¹⁴ Zsugán uo. 5. p.

¹⁵ Bíró uo. 11. p.

¹⁶ Bíró uo. 11. p.

írások által, illetve a nehezen utolérhető, nálunk bemutathatatlan külföldi alkotások ismertetése, tudatosítása, az új nemzetközi filmes törekvések közvételére, főként filmfesztiválról származó ismertetések útján. Persze idővel módosultak az arányok, de soha nem változott a két fő törekvés.

A lap felépítése szinte az első számtól készen volt, az egyes témák erősödése alapján volt néhány új blokk, mely az első két évben került a tematikába, de utána szinte végig ezekkel a kategóriákkal dolgoztak.

1. *Műhely*: általában ez volt az egyes számok legelső blokkja, ugyanis ezek voltak a legizgalmasabb cikkek. A Műhelyben mindig magyar alkotókkal (ritkábban a filmhez közeli szakemberekkel, esztétákkal) készült interjúk, illetve több személy közti beszélgetések voltak (ezeken sem volt ritka, hogy rendező faggatott rendezőt). Nagyon gyakran ezek voltak a legaktuálisabb, legütösebb oldalak a folyóiratban.
2. *Fórum*: ez a blokk többnyire egy nagyobb téma vitaindító cikke volt, melyet a következő számokban fejtettek tovább, vagy pedig vártak rájuk hozzászólásokat, és természetesen a nagyobb témák vitái, egyszerre megjelentetett anyagai is itt láttak napvilágot.
3. *Mérleg*: ebben a rovatban szerepeltek a filmkritikák, melyek eleinte csak magyar filmekről szóltak. Amikor megindult a külföldi művek esztétikai vizsgálata, akkor azoknak külön blokk jött létre.
4. *Látóhatár*: ez témakör foglalkozott a külföldi filmekkel. Eleinte csak fesztiválbeszámolók, külföldi (főleg nemzeti filmgyártásokat) összegzéseket, híreket közöltek itt, majd később a nemzetközi alkotások kritikája is ide került.
5. *Premier Plan*: a filmes szakzsargonnal élő rovat egy alkotó pályájának összefoglalását tartalmazta. Gyakran interjúkkal, a rendező által írt szövegekkel fűszerezve.
6. *Külföldi folyóiratokból*: ez a blokk a lap utolsó oldalain helyezkedett el és nagyon fontos szerepet töltött be a tájékoztatás szempontjából. Itt szerepelhettek a sehol máshol utol nem érhető, fel nem lelhető, nagyon értékesnek minősülő interjúk, készülő filmek beszámolóit.
7. *Esszék*: címszó alá a nagyobb elméleti írások, gondolatgyakorlatok kerültek.
8. *Ellenvélemény*: ez a témakör csak később jelent meg, de gyorsan állandóvá nemesült, hiszen a lap nagyon sokféle gondolatnak adott teret, és ebben a rovatban a korábbi cikkekhez lehetett hozzászólni, azokkal vitatkozni és ez nagyon népszerű volt. Mondhatni ez jelképezte a lap liberális szemléletét, de azt is példázta,

hogy nem volt arisztokratikus fórum, az olvasók is hozzáadhatták gondolataikat bármely témához.

9. *Könyvek*: ez egy ritkábban felbukkanó blokk volt, de időről-időre recenzálták benne a friss kiadványokat.
10. *A film és közönsége*: ez a rovat sem volt gyakori, de alkalmanként helyet kapott, és akkor filmszociológiai tárgyú írásokkal foglalkozott.

Sok esetben kapott önálló címet egy nagyobb téma, mely igazából egyik rovatba se fért bele. Szintén egy önálló egységet képezett a filmforgatókönyvek közlése, melyek sajátossága az volt, hogy a választások olyan alkotásokra estek, melyek nem voltak nálunk bemutathatók, így közlésük igazi értékközvetítés volt (az persze jelzésértékű, hogy a legutolsó oldalakon sokszor szinte feltüntetés nélkül, eldugva közölték őket). A magyar forgatókönyvek pedig még forgatás előtt vagy alatt álló műveket mutattak be.

Ilyen közlés volt a hatalom szemében nem éppen kívánatosnak tartott **Déry Tibor** novellákból készülő Makk-film, a *Szerelem*, a Csoóri Sándor–Kósa Ferenc-féle *Nincs idő* és a **Kardos István–Kardos Ferenc**-féle *Petőfi* film szövege. A nálunk forgalmazhatatlan **Tarkovszkij**-film, az *Andrej Rubljov* forgatókönyvének közlése szintén bátor és fontos cselekedet volt, csakúgy a **Buñuel**-filmek forgatókönyvei (*Az andalúziai kutya*, *Tejút*, *A Burzsoázia diszkrét bája*) és a **Bergman**-féle *Persona* bemutatása. Fegyvertény volt a lap számára, hogy a film világtól teljesen elzárkózó **Lukács György**öt is rávették egy sor hazai alkotás megtekintésére, aki ennek hatására elismerte, hogy akár művészet is lehet a film.

Az 1967/4-es szám közölte az örömteli hírt, miszerint az akkor kétéves lap elismerő oklevélben részesült a Velencei Filmfesztiválon, ebből is látszik, hogy a külföld érdeklődéssel és tetszéssel figyelte a 'vasfüggöny'-ön túli lelkes filmes szakértelmet.

1968 nyaráig a **Kemény György** tervezte címlap mindig más színben jelent meg, a Csehszlovákiai beavatkozás (augusztus 20–21.) elleni néma tiltakozásul azonban az 1968/4-es szám fekete címlappal került az utcai kioskokba, és innentől kezdve ez is maradt a végleges forma.

A lap minőségi cikkeiről tanúskodik Bíró 20 évvel későbbi véleménye is: „Újraolvasva a tizenöt-húsz évvel ezelőtti számokat, örömmel tapasztalom, hogy mennyire érvényesek maradtak a benne megjelent írások”.¹⁷

3. 3. Szerzőgárda

A kádári konszolidáció liberalizmusra hajló éveiben egyfajta – persze csak relatív – tolerancia következtében megélnékült a másként gondolkodók

¹⁷ Zsugán uo. 6. p.

köre¹⁸, de nyilvánosságra nem juthattak, vagy ha igen, akkor csak nagyon korlátozottan. Bár továbbra is filmről szóló írások sorai közé kellett becsémpészni a tiltott gondolatokat, a Filmkultúra eredeti profilját meghaladó fórum lett, ahol a marginálisok, a hivatalos kultúrából kiszorított és hallgatásra ítélt írók, tudósok egyre nagyobb számban publikáltak. Cikkeik, – legyen tárgyak akár egy-egy **Antonioni-**, **Bergman-**, vagy **Kovács-**film kritikája, akár egy átfogó elemzés a Jancsó-filmek motívumrendszeréről, akár a cinéma direct, az új dokumentarista filmstílus méltatása – mindig többet mondtak az adott témánál, főképp az ellenkultúra hangján szóltak, és gyakran a fennálló rendszer hibáit elemezték, olyannyira a sorok közé rejtve, hogy átsiklott a cenzorok figyelmén. Ez volt az igazi bravúr, hogy ezt úgy tegyék, hogy ne lehessen belekötni, hogy kicselezze a gyakran egész cikkeket is könnyedén kihúzó kezeket.

Egészen elképesztő névsor jön össze, ha nemcsak a teljesen elhallgattatott szerzőket, hanem a csendben, a háttérben dolgozó írókat is egybegyűjtjük. A korabeli és az azóta is figyelem középpontjában lévő szellemi elit bontakozik ki, mindez Bíró szívós tevékenységének, fáradhatatlan rábeszélőképességének köszönhetően. A főszerkesztőnő azon az állásponton volt, hogy egy adott filmhez ne csak a filmkritikusok, hanem a mű világához így-úgy kapcsolódó egyéb szakterületek hozzáértői is szóljanak hozzá. *„Kilépve a szakmai szűkösség és kulturális provincializmus vigasztalan légteréből, olyan munkatársakat kerestünk, akik vitathatatlan szellemi integritást képviseltek. Nem a másutt is buzgólkodó filmkritikusi gárdát foglalkoztattuk, hanem független gondolkodókat, akik az alkotóművészet vagy filozófia bármely területén működhetnek. Ez az együttes szokatlan szellemiséget teremtett, mely elűtött a kortárs folyóiratok légkörétől.”*¹⁹

Nem törekedve a teljességre, csak az arányok érzékeltetésére, álljon itt az egyes területek néhány képviselőjének neve (természetesen a szerkesztőség tagjain kívül). Ha többségük nem is volt rendszeres szerzője a lapnak, azért szinte mindegyikük alkalmi munkatársnak, gyakran szellemi segítőtársnak tekinthető, mindössze egy-két személy volt csak egyszeri közreműködője a Filmkultúrának.

Az itt publikáló kritikus, filmesztéta társaság mára a szakma gerincének számít, ám sokuk ekkor még kezdő volt, de felbukkant azért néhány, már akkor komolyabb tekintélynek örvendő szerző is: Ember Marianne, **Mágori Erzsébet**, **Almási Miklós**, **Létay Vera**, **Veress József**, **Zalán Vince**, **Nemes Károly**, **Bikácsy Gergely**, **Marx György**, **Gyertyán Ervin**, **Zsugán István**, **Szilágyi Gábor**.

¹⁸ Bíró uo. 12. p.

¹⁹ Bíró uo. 16. p.

Az írók, költők rendszeres és erősen foglalkoztatott rétegnek számítottak a folyóiratnál: **Eörsi István, Gyurkó László, Kuczka Péter, Csoóri Sándor, Görgey Gábor, Benedek Isván, Horgas Béla, Mészöly Miklós, Dobai Péter, Örkény István, Pilinszky János, Sándor Iván, Thurzó Gábor, Domonkos Mátyás** csak néhány név a hosszan sorolható listáról.

A szociológusok leginkább a magyar film témájához szóltak hozzá, azon belül is a dokumentumfilmzés esett az ő illetékességi körükbe: **Vitányi Iván, Hegedűs András, Lázár István, Konrád György, Sükösd Mihály, Somlai Péter, Józsa Péter** neve ma is ismerősen cseng, a szakma jeles személyei ők, akik ráadásul a filmek nyelvét is jól értik.

A korszak legizgalmasabb pszichológusai sem hiányoznak a névsorból, ők főképp a lélekboncolgató alkotások kapcsán jutottak szóhoz: **Csepeli György, Halász László, Mérei Ferenc, Halmich Dezső, Sípos Kornél, Polcz Alaine, Féjja Sándor, Földes Katalin**.

Bíró baráti köréhez közel álltak a hatalomnak sok fejtörést okozó filozófusok, akik persze egyre bátrabb cikkeket publikáltak: **Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Vajda Miklós, Huszár Tibor, Márkus György**, sőt még **Lukács György**öt is sikerült rávenni, hogy érdeklődést tanúsítson a film iránt.

A tudomány és a művészet egyéb területeiről még számos szerzőre lelt Bíró: **Szabó Miklós, Hanák Péter, Lackó Miklós, Szűcs Jenő** történészek, **Hankiss Elemér** és **Szegedy-Maszák Mihály**, irodalomtörténészek, **Németh Lajos** és **Pernecky Géza** művészettörténészek, **Mészáros Tamás** színházi rendező, **Boglár László** etnográfus, **Kenedi János** mint újságíró, **Bálint Endre** és **Erdély Miklós** képzőművészek, **Marx György** fizikus mind-mind a lap érdemeit növelték írásaikkal.

A filmes szakemberek listáját lehet a legtovább sorolni, itt Bíró tényleg megvalósította azt, hogy élő kapcsolatot alakított ki a művészi ággal, mellyel folyóirata foglalkozott. Itt most tényleg csak azok neve szerepeljen, akik szerzőként kiemelkedően sokszor szerepeltek a tartalomjegyzékben: **Zsombolyai János** operatőr, Szabó István és Jancsó Miklós, továbbá az ekkoriban kezdő **Szomjas György** rendezők, valamint a ténylegesen kritikusból rendezővé avanzsálódott **Maár Gyula**.

A lap tekintélyes fejezetét kitevő fordítások főképp három ember munkáját dicsérték, akiket ráadásul akkoriban még szigorú anonimitásba kellett burkolni: **Göncz Árpád, Zsámboki Zoltán, Vásárhelyi Miklós**.

E tekintélyes névsor messze van a teljestől, de hűen mutatja be a szerzőgárda sokféleségét. „Olyan szélesre próbáltuk tárni a kaput, amennyire csak lehetett, és az urbánus és népi, reformista-revizionista és liberális nézetek képviselői egymás mellett jelentek meg a Filmkultúra hasábjain.”²⁰ A fiatal

²⁰ Bíró uo. 12. p.

szervezők integrálása szintén szívügye volt Bírónak. „... a fiatalok körében is olyan igényes írókhoz folyamodtunk, akik számára a gondolat pontossága és az érvelés világossága volt fontos...”²¹

Tagadhatatlan, hogy a Filmkultúra legendássá válásához ez a páratlan névsor és a névsorban található személyek által létrehozott cikkek is nagyban hozzájárultak.

4. Egy korszak vége

4. 1. Bíró leváltása

A lap és Bíró főszerkesztői posztja többször került a majdnem példaértékű büntetés, az eltávolítás, megszüntetés sorsára, a hetvenes évek elejének politikai visszarendeződése azonban végképp bevégezte a feladatot. A hivatalos vezetés felelőseit leginkább a Filmkultúra körül kialakult baráti társaság léte irritálta, vagy ahogy később nyíltan is Bíró szemére vetették: a „nemkívánatos személyi csoportosulás”.²² A fentről jövő telefonos zaklatások, az elégedetlenségtől terhes megjegyzések egyre nagyobb számban záporoztak a lap felé, mígnem a hivatalos elmarasztalás is megtörtént.

Az 1972-ben megjelent *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése (Társadalmi Szemle, 1972, szeptember)* című hivatalos pártállásfoglalás – a Kultúrpolitikai Munkaközösség megfogalmazásában – súlyosan elmarasztalta a Filmkultúrát. A párton belüli liberalizálási törekvések háttérbe szorultak, majd elhaltak, hogy újra a represszív, konzervatív vezetés kerüljön előtérbe. A párt dokumentum szerint a Filmkultúra kárhozzátandó, antimarxista folyóirat²³, a feddés azonban rendkívül önellentmondó volt: „...*részben azért, mert – úgymond „objektivistá”, elkötelezetlen; részben azért, mert a lap irányvonala „elfogult”, arisztokratikus. Mondjam, hogy a két vádpont elvileg is kizárta egymást?*”²⁴ – nyilatkozta tizennégy év múltán Bíró.

Az utolsó csepp a pohárban pedig az volt, amikor a minisztérium és főleg az akkori filmfőigazgató tudomására jutott, hogy egy filmrendező (Kovács András, **Bacsó Péter**, Jancsó Miklós, Makk Károly, Fábri Zoltán, Kósa Ferenc) által folytatott beszélgetés leközlése várható, melyben a filmesek kifejtették egy önálló alkotóstúdió iránti igényüket, és a művészek öngazgatási jogait ecsetelték. Ez annyira felháborította a főigazgatót, hogy cenzori funkcióját ellentmondást nem tűrően érvényesítette. Felszólította Bíró, vegye ki

²¹ Bíró uo. 16. p.

²² Bíró uo. 17. p.

²³ Társadalmi Szemle 1972/9. 7. p.

²⁴ Zsugán uo. 6. p.

a cikket, amit ő nem tett meg (kerek perccel visszautasította, hiszen korábban az nem volt gyakorlat, hogy cikkeket kérnek be előzetes cenzúrára) így azonnali hatállyal felmentette őt a lap szerkesztése alól. Neve az 1973/6-os számmal került le a lapról, a bevont cikket Bíró sohasem adta le, azóta elolvasható a Századvég által kiadott válogatásban.²⁵

A regresszió más formában is jelentkezett ekkoriban – a kizárt és megbélyegzett filozófusok ügye, a **Haraszti**-per a *Darabbér* miatt, a **Konrád–Szelényi** szerzőpáros bebörtönzése, majd kiutasítása az országból. Egy új korszak kezdődött a politikában. Három év múlva aztán a teljes némaságra kárhoztatott Bíró Yvette országból való távozása ellen sem emeltek kifogást, magyarul: eltanácsolták. „*Végül magam is levelet kaptam a belügyminisztertől, amelyben közölte, hogy az országból való távozásom ellen semmiféle kifogást nem emel...*”²⁶ Ez már éppen jókor jött a néma megfullasztásra ítélt egykori szerkesztőnőnek: „...*kirúgatott a filmgyárból is (a filmfőigazgató – D. E.) és nem taníthattam tovább sem a filmfőiskolán, sem az egyetemen (...) ami a legsúlyosabban érintett, az a teljes publikációs tilalom volt*”.²⁷ Magyarországon semmi esélye sem volt arra, hogy folytassa a megkezdett filmesztétai tevékenységét, ezért a kiutasítás számára a szükséges rossz, de egyúttal az egyetlen lehetőség is volt, hogy visszatérjen a filmesztétika világába – külföldön pedig nagy szeretettel és megbecsüléssel fogadták.

A lap számára más idők jöttek el, mely során számítani kellett arra, hogy a megkezdett út a továbbiakban nem folytatható és a tisztesség megőrzése mellett a szolidabb hangú tájékoztatás a lehetséges irányvonal. A magyar film aranykora a vége felé közeledett, a néma szövetség a filmesek és a lap között csendben felbomlott.

4. 2. Utóélet

Az ominózus cikk bevonása és Bíró azonnali leváltása után a szerkesztőség tagjai közül Garai Erzsit nevezték ki a készülő szám (1973/6) megbízott szerkesztőjének, majd három évig nem is változott a helyzet e téren. Az 1976/2-es számtól a neve mellől elkerült a 'megbízott' jelző és innentől kezdve az 1979/3-as számig ő volt a lap főszerkesztője. A megváltozott állapotok miatt eleinte fagyos légkörben, majd az új viszonyokhoz igazodva egyre természetesebben folyt a munka. Azt tudták a szerkesztők, hogy ezután nem folytatható a megkezdett hangnem, de a lehetőségekhez képest próbálták folytatni a nemzetközi filmélet bemutatását, illetve a hazai mozgóképi segítségét.

²⁵ Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.

²⁶ Bíró uo. 17. p.

²⁷ Zsugán uo. 6. p.

A szerkesztőségi tagság gyakrabban változott, sok filmes szakember és egyre több Filmintézeti munkatárs került a lap kötelékébe. Főszerkesztőváltás még négy volt a lap életében. Először az 1979/4-es számtól vette át a stafétát az akkori filmfőigazgató **Kóháti Zsolt**, aki 1987 végéig volt a folyóiratnál. Az ő ténykedése alatt 1985 és 1987 között havilap lett a Filmkultúrából, ezzel párhuzamosan a külalakja is megváltozott, fehér alapszínen egy-egy keretes fénykép szerepelt a borítón.

1988 és 1990 között Marx József volt a főszerkesztő, és újra kéthavi periodika lett a lapból, külsőre pedig kékes alapot kapott. 1991 és 1992-ben **Urbán Mária** volt az egyik meghatározó szerkesztő, majd többen közösen, illetve számonként váltva egymást szerkesztették a lapot. Ekkoriban már nagyon szűk volt az olvasóréteg, a népszerűbb kiadvány már a nyolcvanas évek eleje óta a Filmvilág volt. Az utolsó kísérlet a lap feltámasztására **Forgács Iván** nevéhez fűződik, de az 1993 és 1995 között általa szerkesztett nagyalakú, de jóval vékonyabb lap sem tudott komolyabb előrelépést produkálni és ekkor már a piaci viszonyok között nem érte meg a Filmintézet számára fenntartani a veszteséges kiadványt. 1996 óta viszont az Interneten átalakult formában folyamatosan él, és őrzi tovább a méltán legendás nevet.

5. Összegzés

Ahelyett, hogy még egyszer megismételnénk a lap érdemeit és elhelyeznénk a Filmkultúrát a korszak társadalmilag is jelentős folyóiratai között, talán érdemes egy rövid gondolatmenet erejéig azon elidőzni, hogy mit adhat a mai, film iránt érdeklődő közönségnek ez az archív, könyvtárak raktáraiból elő-előszedett, rosszabb esetben ott porosodó több kilónyi papírköteg.

Túl azon, hogy egy történetileg is jelentős lap a Bíró-féle Filmkultúra, azért is érdemes foglalkozni vele, mert talán képes megmutatni **Almási Miklós** filmkritikus szavaival: a „*jelen arcába a múlt által húzott vonásokat*”. A korszak filmes látásmódja mai szemmel bizony elhasználnak is tűnhet, a modern filmelméletek mára meghaladták az akkori nézeteket, de a filmhez való alapvető megközelítések nem változtak: a néző minőségi, igényesen szórakoztató filmet, vagy a lelket, illetve a szellem munkálkodását megindító alkotásokat szeretne látni. 1965 és 1973 között ez a lap az akkori filmes generációval közösen nemcsak egy értékes korszakot hozott létre a magyar filmtörténetben, hanem megmozgatta a közönséget is. Talán ezért érdemes a múlttal, egy legendás filmes folyóirat történetével foglalkozni, hátha előbányászható belőle az akkori pezsgő szellemi életből valami, ami a számunkra is hasznosítható. Hiszen hiába van ott lehetőségként a múltból mindaz, ami értékes, ha észre se vesszük, vagy átnézünk rajta és nem fedezzük fel a magunk számára.

6. Felhasznált irodalom

1. A Filmkultúra című folyóirat összes száma 1928–1995-ig.
2. Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. I. rész. (Szerk.: Révész Sándor) Budapest, 2000.
3. Bikácsy Gergely: A magyar film 1896–1998. In: Oxford Film Enciklopédia. (Szerk.: Geoffrey Nowell-Smith) Budapest, 1998.
4. Bíró Yvette: A film drámaisága. Budapest, 1967.
5. Bíró Yvette: A film formanyelve. Budapest, 1964.
6. Bíró Yvette: A rendetlenség rendje – Film/Kép/Esemény. Budapest, 1996.
7. Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.
8. Bíró Yvette: Profán mitológia. Budapest, 1990.
9. Bíró Yvette–Marie-Genevieve Ripeau: Egy akt felöltöztetése – Képzeletgyakorlatok. Budapest, 1996.
10. Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.
11. Film Lexikon. (Szerk.: Csala Károly–Veress József) Budapest, 1994.
12. Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest, é. n.
13. Nemeskürty István: A mozgóképtől a filmművészetig. Budapest, 1966.
14. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001.
15. Új Film Lexikon. (Szerk.: Ábel Péter) Budapest, 1971.
16. Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra... Budapesti beszélgetés Bíró Yvette-tel. In: Filmvilág 1990/1.